

a Figyelő-rovatban, valamint Hatvany Lajos egy külön címkéjű ösmerteti. Babitsnak nem volt szüksége semmiféle »rasszizmus«-ra, hogy ezt az átlátszó s kézenfekvő Petőfi-Arany párhuzamot a maga költői szemléletének védelmére használja, hisz mindezt ő nyílt polémiákban sokkal élesebben is megfogalmazta. De ebből talán mégsem szabad azt az igen messze- menő következtetést levonni, hogy Babits vezette volna be — a polgári irodalmon belül is folytatott — Ady-védő és Ady-ellenes vitát, ez utóbbit »a tiszta irodalom jelszavának jegyében«. Az adatközlők is igen jól tudják, hogy Adyért vagy Ady ellen a Horthy-korszakban legtöbb- nyire egészen más viták folytak, legkevésbé és legritkábban a »tiszta irodalom« jelszavával s hogy ezekben a vitákban az egyre növekvő és nemesedő Babits világosan és félreérthetetlenül holt költőtársa mellett foglalt állást. S mért mondják az adatközlők, hogy Ady Petőfi-tanul- mánya »nyílt szembehelyezkedés volt Ignótus és Osvát esztétikájával? amikor Ignótus esztétikája sosem volt azonos az Osvátéval s amikor ők is elismerik, hogy »Osvát nagy tisz- telője volt Adynak és benne talán nem volt olyan szándék, hogy Adyt Babits előnyére háttérbe szorítsa? (a »talán« szó mindenestre az adatközlők elismerésreméltó aggályosságát bizonyítja).

Mindez, főképp a Babits-kérdés igen messze vezetne bennünket s elterelné a figyel- met a felvetett probléma lényegétől. Szabad-e mégis mindebből pár tanulságot leszúr- nunk? Az egyik, hogy a Nyugat hőskorát kár volna részleges és részrehajló adatokból és tanúságokból megítélni; igazi hősi, forradalmi kor volt, sok túlsággal és szenvedéllyel, sebek- kel és sértődésekkel, s nem is az egyes küzdőknek, hanem a kiküzdött eredményeknek szem- pontjából kell néznünk az egészet. A másik, hogy a Nyugatnál kezdettől fogva végesvégig nemcsak a lap feladatáról, céljáról, felfogásáról volt szó, hanem egyben létéről, sorsáról, fenn- maradásáról s a kettő végzetes kuszáltsága tette olykor olyan drámaivá a folyóirat léghő- röt. Osvát eszményi Republikája nem a személyi kultuszon, hanem az igényes irodalom egyete- mes követelésén épült s hű társa, Gellért Oszkár a megmondhatója, micsoda harcot vívott ezért legalább húsz esztendeig s mily kegyetlen körülmények között! S végül: meddig lehet és kell magyarázatokkal kísérni az irodalomtörténeti dokumentumokat, főképp, ha minden modernségük és világhosszáguk ellenére, nemcsak egyféleképp értelmezhetők? s ha az írott »bizonyítékok« jobb vagy rosszabb emlékezetű s jobb vagy rosszabb h szemű, de élő tanuk segítségével cáfolhatók vagy erősíthetők?

Gyergyai Albert

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS EGY BÍRÁLATRA

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1953 1—4. számában Fővény Lászlóné igen rész- letes bírálatot közöl a »József Attila Összes Művei« kritikai kiadásáról, amelynek egyik szer- kesztője voltam.

A József Attila-kutatás még a kezdet kezdetén tart; sok még a megoldatlan kérdés, a nyitvalevő probléma pusztán a József Attila-szövegkutatás területén is. A József Attila szövegfilológia terén elért eredményeknek mintegy első összegezője és rendszerezője volt a kritikai kiadás; az első kísérlet erényeivel és — elkerülhetetlen vagy elkerülhető — hibáival. A kiadás még kétségtelenül további javításra, tökéletesítésre szorul; hiszen a lezárása óta eltelt alig másfél év alatt is már sok új adat, nagyjelentőségű kézirat került elő (amelyek főleg az 1923—24 és az 1936—37 évek képét módosítják) s bizonyosan még elő is fog kerülni: vannak még lappangó kéziratok, hozzáférhetetlen folyóiratok, figyelembe nem vett utalások. A kutatásnak ebben az állapotában különösen hasznosak a részletes elemző bírálatok, olyanok mint Péter Lászlóé (Tiszatáj 1953), Kémlós Aladáré (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi oszta-lyának Közleményei 1953) és Fővény Lászlónéé. Éppen a József Attila kutatás érdekében tartom fontosnak, hogy a legutolsó bírálattal kapcsolatban néhány megjegyzést tegyek. Ez a bírálat ugyanis egy sereg helyes megfigyelést tesz, igen sok ponton feltárja munkánk hiányosságait, helyesbíti adatainkat és új szempontokra figyelmeztet. De van néhány olyan állítása, amellyel nem tudok egyetérteni.

1. Néhány elvi kérdés

a) Az időrend kérdése. A bírálat jelentős része a kötet időrendjének problémáival foglalkozik; s ennek megvan a maga oka. Minden kritikai kiadásnak, de különösen az olyan- nak, amely először próbálja feldolgozni egy szerző életművét, egyik legnehezebb, de legfontosabb

feladata a művek keletkezése időrendjének megállapítása. Különösen nehéz volt ez a munka József Attilánál, ahol az eddigi kiadások a verseket részint a kötetek időrendjében (tehát kettő-öt évi időhatár között) részint a kötetekben meg nem jelent versek csoportjában, (tehát hat-kilenc éves időhatár között) közölték. A kritikai kiadás viszont megkísérelte a töredékek kivételével József Attila összes versének időrendbe állítását. Nem lehetetlen, hogy a versek 20—30 százaléknál egy-két éves eltérés, 10 százaléknál még nagyobb eltérés, a későbbi kutatás során bebizonyosodik, de azt hiszem, hogy a kiadás által megállapított időrend nagy vonásaiban s a szövegek többségénél megfelel a valóságnak. Hogy min alapszik az időrend megállapítása, megindokoltam — talán túl székszavúan — az utószóban. Hadd ismétellem meg: főleg filológiai eszközökkel igyekeztünk meghatározni a versek keletkezési idejét (keltezések, kötet-lezárási dátumok, a versekben lévő tárgyi elemek, szövegösszefüggések); ezt igyekeztünk támogatni a kortársak között vagy elmondott vallomásaival. Rendkívül óvatosan kellett visztom bánni a tematikai, stilisztikai ismérvekkel. A költő életének és művének mostani ismeretében el tudjuk ugyan határolni fejlődésének *fő szakaszait*, másrésztől meg tudjuk különböztetni ennek a fejlődésnek *éles fordulói*; de nem hiszem, hogy egy nagyobb fejlődési szakaszon belül egy-kétéves időszakokra lehetne osztani, kizárólag tematikai, vagy stilisztikai alapokon a költő művét. Egy-egy hang, gondolat, motívum, stílusesszék egy korszakon belül vissza-visszatér; az új hang és gondolat már felbukkan, amikor még él a régi; a költő szívesen nyúl vissza egy témához, egy gondolatkörhöz később is. A költői alkotás félreértésén alapulna, ha feltételeznénk, hogy a művész az év egy szakaszában például csak egyfajta verset ír. És hadd jegyezzem meg, hogy József Attilánál, például költészete 1928—29-ig terjedő szakaszában, különösen nehéz pontosan elhatárolni és pontosan időzíteni az egyes stílusrétegeket; gyakori lehet itt a tévedés lehetősége. (A *Gyász és patyolat* című verset például Vágó Márta emlékiratai alapján tettük 1928-ra; és valóban: a vers hangja, megformálása nem üt ki más 1928-as versek közül. Csak a kiadás lezárása után előkerült keltezett gépiratok bizonyították, hogy a vers 1923-ból való.)

A fenti megfontolások készítették arra, hogy a Szépség Koldusa kötet verseit ne ingatag tematikai csoportosítás, hanem a biztosan megállapítható keltezések szerint soroljuk időrendbe, a nem bizonyosan keltezhetőket pedig a kötet sorrendjének megfelelően 1922 későőszére helyezzzük. Így került a kiadás élére a bizonyosan 1922 április 11-ről datálható, tehát 17. születésnapján íródott *Távol, zongora mellett*. Lehetséges, hogy egyes, a kötetben található, keltezetlen versek korábbiak ennél, bár meg kell jegyeznem, hogy a *Keresek valakit* valószínűleg 1922 nyaráról vagy őszéről való, mert most felbukkant kéziratán a Nyugatnak küldött versei sorsáról érdeklődik; ezeket pedig »VII. o. t.« küldte már. A Fővenyné által ajánlott *Falakhoz* hasonló hang pedig 1922 végén, sőt 1923 elején is vissza-visszatér.

Mindezért merevnek tartom s nem is tudom elfogadni azt a kettéválasztást, amelyet Fővény Lászlóné az 1923—25 közt írt, Walt Whitman hatását mutató, erkölcsi megújodást hirdető szabadversek, s az 1925 második felétől írt inkább kassákos, »forradalmibb egyértelműbb« osztályharcos tartalmú szabadversek közt tesz. Igaz, van egy csoport 1923-ban (denem 1924 s 25-ben) írt, erkölcsi megújodást hirdető vers (Tanítások, Karácsony, stb.), de ugyanabban az évben már s különösen 1924-ben a szabadversekben is megjelenik a technika, a gépek világa, a (nem ugyan osztályharcos forradalmiság, de) lázadó, harcos, követelő hang. (Kakuk Marci, Tűz van! Ki verné föl . . ., Szép nyári este van, stb.) Nem is szólva arról, hogy a kötött formájú versekben már 1923 elejétől ott ez a harcias, támadó, öntudatos hang. (A legutolsó harcos, stb.) Másrésztől: az 1925/26-ban írt szabadversek közt is nagyszámú az olyan vers, amelyet bírálónk csak az 1923/25 évekre tart jellemzőnek. (Hivogató, Melle két pólusa . . . stb.) A kérdés alapos vizsgálataig tehát e — szerintem nem meggyőző — elmélet alapján nem lenne helyes datálni a verseket; s a magam részéről fenntartandónak vélem a *Tüntetés és a Csodálkozó bogarak közt* . . . keltezését (1924, ill. 1926). Az utóbbi keltezésénél Fővenyné az *Erősödikre* hivatkozik, mint amely állítólag 1923—24-ből való. Nos, nem is szólva a nyilvánvaló tárgyi érvről (huszonegy éve már . . .), egy újonnan előkerült kézirat is alátámasztja az 1925-ös keltezését. (Eszerint az látszik valószínűnek, hogy az egyidőben keletkezett *Beteg vagyok, Anyám meghalt*, s a valószínűleg valóban Rákosi Mátyásról szóló *Kopogtatás nélkül*, — az *Erősödik*-kel együtt 1925 későnyarára teendő.)

Visszont meggyőzőnek tartom Fővenyné érvelését a *Vas-színű égboltban* és a *Sárga füvek* esetében. Magam is úgy látom, hogy a verseket jóval későbbre, nyilván 1933—34-re kell tennünk. Az általam sajtó alá rendezett József Attila Válogatott Művei kötetben (Magyar Klasszikusok) én is ezt a csoportosítást követtem a *Vas-színű égboltban* esetében.

Hadd soroljam fel még a bíráltnak néhány olyan időrendre vonatkozó megjegyzését, amelyekkel nem értek egyet. Az *Altató* emlékezet szerinti datálása nem 1935, mint Fővenyné állítja, hanem 1936 (v. ö. Szép Szó 1938 : 119.). A *Nyári délután-t* Szántó Judit megállapítása alapján, tettük 1934-re; a besorolást tárgyi okokból (pl. a »tehervonata«) is helyesnek tartom. A *Le vagyok győzve* című verset minden valószínűség szerint a Siesta szanatóriumban írta;

erre vall a vers egész tematikája és az is, hogy az eddigi kiadások a kétségtelenül ott írt *Négykézláb másztam*-mal együtt közlik. Fővénynének erre a besorolásra vonatkozó, gúnyolódó jellegű »feltételezésével« nem tartom szükségesnek foglalkozni. — A *Dalocska* és a *Mikor a szeretők szétválasztása* azt hiszem jogosult; legfeljebb azon lehetne vitatkozni, hogy szükségessé volt-e mind a kettőt a főszövegben közölni. A korábbi vers vidámabb, felszabadultabb, hangja lényegesen különbözik, a későbbi, enyhén szürrealista ízű, a változatot a Márta-versek és a Medáliák szomszédságába utaló, groteszk befejezésétől.

b) A *jegyzetek kérdése*. Különös nehézsége volt a kritikai kiadás jegyzetapparátusa elkészítésének az, hogy csak a versek egy csekély töredékéről állt rendelkezésre olyan hiteles adat, amely keletkezési körülményeikre, a bennük lévő tényanyag magyarázatára vonatkozik. Az egyes versekhez kapcsolódó esztétikai elemzés, irodalom is csekély; a József Attila-filológia még a kezdet kezdetén tart. Másrészt a magyar klasszikusok kiadásának akadémiai szabályzata kimondja, hogy a kritikai kiadások jegyzetei csak a legszükségesebb, a vers megértéséhez nélkülözhetetlen szövegtörténeti, tárgyi tudnivalókat tartalmazzák s ne bocsátkozzanak stilisztikai, esztétikai magyarázatokba.

Bizonyos azonban, hogy ennek a szabályzatnak túl-merev érvényesítése hiba volt a szerkesztők részéről, s a jegyzeteknek a rendelkezésre álló csekély adatot, kevés utalást is bővebben kellett volna felhasználnia; s következtésben kellett volna utalni az eddigi irodalomra, a kutatások eredményeire, az egykorú bírálatok fontosabb helyeire; a jegyzetek fogalmazása is túl szűkszavú. Fővényné erre vonatkozó megjegyzéseit helyesnek találom; s a kritikái kiadás III. kötetében a hiányok egy részét pótolni is fogjuk. Abban azonban nem látok hibát, hogy értékelésekbe nem bocsátkozott a kiadás; inkább az a hiba, hogy bizonyos következtelenség mutatkozott ezen a téren is: akár némely helyen a szerkesztők saját véleményének közlésével, másutt meg más vélemények idézésével. Az értékeléseket is tartalmazó kiadás megteremtése a jövő kutatás fontos feladata.

Mindebből azonban nem következik, hogy a jegyzetek szűkszavúságának az oka az »önálló állásfoglalástól való tartózkodás«, vagy az »egységes elvi alap hiánya«; inkább lehet szó bizonyos következtelenségről a jegyzetek terjedelmében. Nem szívesen élek az *argumentum ad hominem* eszközzel: de hadd hivatkozzam rá, — csak a magam részéről — hogy a költő fejlődésének értékelésére vagy költészete egyes kérdéseiben való állásfoglalásra a kritikai kiadást megelőzően, azt követően is több kísérletet tettem. Ez egyúttal válasz a Fővényné bevezetőjében megbúvó arra az állításra is, hogy a szerzők József Attila életművének ismerete nélkül vállalkoztak a kiadásra. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy szükségesnek mutatkozik egy alaposabban jegyzetelt, értékeléseket is tartalmazó József Attila kiadás mihamarabbi megjelentetése.

Két megjegyzés a jegyzetekről szóló kritikához. A *Párbeszéd*-ről szóló Szántó Judit visszamelegkezést (mely nem »állítólagos«) azért közöltük, hogy a költemény keletkezésének a cipéssztrájkjal való kapcsolatára mutassunk rá. — Az Illyés Gyula — József Attila valóban állítólagos és rosszulindulatúan elferdített verspárbajára (az *Egy költőre* c. vers jegyzete) vonatkozó értesülésünket Illyés Gyula írásbeli (Magyar Csillag 1941 : 314) és szóbeli nyilatkozatára alapítottuk.

2. Néhány tárgyi megjegyzés

Fővény Lászlóné bírálatának legtöbb kiegészítését, szövegre vonatkozó javítását elfogadom; néhány ponton azonban úgy látszik, tévedett ő is.

Bírálatában kifogásolja, hogy kimaradt az *Egyszerű* ez-nek a *Nem én kiáltok*-ba fel nem vett utolsó szakasza (*Hetyke kis legény e vers . . .*). Bírálonk téved; ez a szakasz ott szerepel a főszövegben (I. kötet, 144. l.).

Kifogásolja, hogy az *Ember ne félj* kezdetű verset nem mint az *Eszmélet ciklus* variánsát közöltük. A most felfedezett kéziratok tanúsága alapján az első szakasza az ilyen cím alatt felvett versnek valóban inkább az *Eszmélet ciklus* variánsa, a másik két szakasz azonban magában is megálló kompozíció, valószínűleg önálló vers.

Erősen vitatható a *Modern szonett* két szövege közti értékkülönbség. A magam részéről az általunk közölt szöveget nem érezném divatosabbnak, vagy kevésbé keserűnek, mint a Fővényné által ajánlottat. — Nem tudom mindenben osztani bírálonknak a versek csoportosítására, illetőleg egyes szövegeknek a Töredékek vagy Rögtönzések közé való iktatására vonatkozó megjegyzéseit. Míg a *Csendes kérébe* esetében meggyőzőnek látszik az az állítása, hogy az teljes vers, a többi esetben változatlanul töredéknek tartom a felsoroltakat. A *Kedvesem betegen* valóban inkább befejezett vers; a *Szerelmesem mi már . . .* viszont egy újonnan

előkerült gépirat tanúsága szerint a *Bibliai* második része; a *Még ne utazz el...* inkább alkalmoszerű rögtönzés, míg a *Smá Jiszroél* esetében az a gyanum, hogy itt valamilyen fordításról van szó.

3. Módszertani kérdések

Vannak Fővény Lászlóné bírálatának olyan módszertani mozzanatai, amelyekre röviden ki szeretnék térni.

Az egyik ilyen kérdés: a kiadás lezárása után József Jolán hagyatékából előkerült kéziratok ügye. Sajnálatos tény, hogy ezt a nagyértékű anyagot már csak azután kaphattuk kézhez, miután az első kötet nyomása befejeződött s a második kötet ívei is már nagyrészt ki voltak nyomva. Így csak azokat a szövegeket tudtuk pótlólag beleiktatni a második kötet végére, amelyek teljesen új, eddig ismeretlen szöveget hoztak. Nem »teljesen ötletszerű« tehát ez a közlés sem, ahogyan a bíráló állítja. De nem tudom elfogadni azt a módszert, hogy bírálónk nem egyszer e később megjelent kéziratok alapján javítja szövegeinket, anélkül, hogy ezt a körülményt megemlítené. Ilyen eset fordul elő a *Gyász és palyolat* besorolása esetében, az *Égy költőre* kézírata esetében, *Az én apám, az én anyám* esetében, az *Éltem, így érdemeltem én meg* esetében (ez utóbbi szöveg együvértartozására vonatkozólag mi magunk is kételyünket fejeztük ki, lásd II. 338), anélkül, hogy a később előkerült kéziratot használtuk volna.) Értékes és hasznos munkát végzett volna a bíráló, ha az előkerült kéziratok alapján következetesen kimutatja a kiadásban beállott változásokat, de az, hogy csak néhányat használt fel közülük és azokat is csak a kiadás szerkesztői »gondatlanságának« bizonyítékául, semmi esetre sem helyes eljárás.

S még egyet: »Szakítson a kritika azzal a gyakorlattal, amely minden figyelmet csak a hibák elemzésére fordít és szokványos jelzőkkel vagy vállveregetéssel siklik el az eredmények mellett«. (Szabad Nép, 1954. március 15.) Azt hiszem, ezt az útmutatást a tudományos kritikának is meg kell szívnennie.

4. Feladatok

Világos, hogy a József Attila versek szövegkutatásának feladatai a kiadással és bírálatával nem fejeződtek be. Már utaltam arra, hogy az újonnan felfedezett kéziratok és adatok néhány ponton erősen módosítják eddigi tudásunkat. A korai évekről Péter László megjelent és megjelenendő publikációi nyújtanak fontos felvilágosításokat, a későbbiekről a néhány folyóiratban előkerült adaton kívül a József Jolán hagyaték. Ennek a hagyatékának feldolgozását szövegkritikai szempontból nagyjából elvégeztem s hadd említsek meg, csak kiragadva néhány igen jelentős eredményt: az *Én nem tudtam*, a *Boldog hazug*, a *Temetés után* c. versek valószínűleg egyidőben keletkeztek és 1935 augusztusából valók; a *Ha nem szorítsz* c. vers tulajdonképpen az 1937-ből való *Ha nem leszel* második része, a *Csak az olvassa* összetartozik az *Én nem tudom...*-mal; a *Csak most...* eddig töredéknek ismert szövege kiegészíthető teljes versre, az *Ős patkány* szövege egy nagyerejű versszakkal bővült, stb.). Különösen jelentős változásokat hozott az anyag a töredékek területén; eddig különállónak ismert egy-két soros töredékek egész sora áll össze egy-egy versvázlattá, vagy kapcsolható egy-egy teljes vershez.

Ezeket a tanulságokat igyekeztem érvényesíteni a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1954 őszén megjelenő József Attila Összes versei kiadásában, amely így a József Attila verseknek, egy, a kritikai kiadásnál már pontosabb, kiegészített időrendjét és szövegét hozza. De ez csak első lépés. Tervbe kellene venni, hogy három-négy év múlva ismét megjelentetjük a kritikai kiadás első két kötetét, az eddig és ezután felbukkanó szövegek és adatok alapján javított időrendben és szöveggel. Ennek a kiadásnak a jegyzetei azonban már szorítkozhatnak pusztán szöveg-filológiai megállapításokra; biztos vagyok benne, hogy a József Attila-kutatás fellendülése lehetővé fogja tenni egy alaposan jegyzetelt, az egyes verseket értékelő, szó és névjegyzékkel ellátott kiadás elkészítését. Ebben a kiadásban az egyes versek kialakulásának folyamatát is dokumentáltan és világosan kell majd szemléltetnünk.

Szabolcsi Miklós